

PATRIA KONSTANTINOUPOLEOS

Lesbrief van Stichting Zenobia

DOCENTENHANDLEIDING

De stadsgeschiedenis van Constantinopel

Over deze lesbrief

Thema

Stadslegendes van Constantinopel

Vereiste voorkennis

Leerlingen beheersen de Griekse grammatica, hebben basiskennis over het Romeinse keizerrijk, zijn bekend met het Griekse pantheon en hebben kennis van het christendom (het monotheïstisch karakter, het geloof in engelen en heiligen)

Niveau

5VWO

Bij bestaande lesmethodes

Argo Grieks bovenbouw, tekstboek leerjaar 5, Pallas 3, Palladion

Duur

vanaf 2 à 3 lessen tot een hele periode (9 weken)

Inleiding

Deze docentenhandleiding biedt u uitleg en materiaal ter voorbereiding van de de lessenreeks getiteld '*Patria Konstantinoupoleos*: de stadsgeschiedenis van Constantinopel'. De reeks is opgezet als een kennismaking met de geschiedenis van de stad Constantinopel en het Byzantijnse Rijk binnen het curriculum van het vak *Griekse Taal en Cultuur* (GTC). Het pakket bestaat uit twee onderdelen: eerst geeft de docentenhandleiding u inzicht in de leerdoelen, de beoogde gebruikers en praktische informatie voor het gebruik van de lessenreeks, waaronder advies voor aansluitende excursielocaties. Daarnaast bevat het model het antwoordmateriaal waarmee docenten de vertaalteksten en tekstvragen uit het leerlingenpakket kunnen nakijken.

Leerdoelen

Na het voltooien van de gehele lessenreeks heeft de leerling onderstaande leerdoelen voor het vak *Griekse Taal en Cultuur* behaald.

Leerdoelen Taal (en Literatuur)

- De leerling kan enkele verschillen tussen klassiek Grieks en het Grieks van de Byzantijnse wereld benoemen.
- De leerling kan grammaticale constructies in het Grieks herkennen en vertalen, bijvoorbeeld *participia* en *genitivi absoluti*.
- De leerling kan teksten in het Byzantijns Grieks vertalen.

Leerdoelen Cultuur (en Geschiedenis)

- De leerling maakt kennis met enkele belangrijke plekken in Constantinopel, de hoofdstad van het Oost-Romeinse Rijk.
- De leerling kan in de relevante teksten reflecteren op de portrettering van leiders (Teksten 2-5, 7a, 8-9) en de positie van mannen en vrouwen (Tekst 6).
- De leerling kan verschillende versies van enkele Griekse mythen analyseren en verklaren, bijvoorbeeld de mythen van Io, Argos en de Giganten.
- De leerling maakt kennis met de rol van de klassieke goden, mythologische monsters en bovennatuurlijke verschijnselen in de christelijke wereld van het Byzantijnse Rijk.
- De leerling kan benoemen welke Romeinse keizer verantwoordelijk was voor de (her)stichting van Constantinopel.

Bekend veronderstelde vaardigheden en kennis

De culturele achtergrondinformatie, vertaalteksten, tekstvragen en grammaticahulp in deze lessenreeks zijn ontwikkeld als lesmateriaal voor het vak *Griekse Taal en Cultuur* in de bovenbouw van de middelbare school. Leerlingen uit het vijfde jaar van het VWO zijn het beoogde publiek. Voor een optimale inzet van de lessenreeks veronderstellen wij de volgende vaardigheden en kennis als bekend:

- De leerling is bekend met (bijna) alle onderdelen van de Griekse basisgrammatica, zoals bepaald in de eindexameneisen GTC van Cito.
- De leerling is bekend met het Romeinse Rijk. Ze weten bijvoorbeeld dat het Romeinse Rijk voor lange tijd door keizers bestuurd werd. Ze zijn ook bekend met de rol van Rome als hoofdstad. De leerling hoeft nog geen kennis te hebben van het Oost-Romeinse Rijk.
- De leerling is bekend met de Olympische goden, waaronder Zeus, Hera, Hermes en Aphrodite. Het is daarnaast bevorderlijk voor het begrip van de Tekst 1 en 5b als de leerling bekend is met de mythe van prinses Io, het monster Argos en de Giganten.
- De leerling is bekend met de essentiële onderdelen van de religie en de geschiedenis van het christendom, zoals het concept monotheïsme en het geloof in heiligen en in engelen.

Deze lessenreeks sluit aan bij de volgende lesmethodes *Griekse Taal en Cultuur*:

- Argo Grieks bovenbouw, tekstboek leerjaar 5
- Pallas 3
- Palladion

Tijdsbesteding en voorgestelde aanpak

De lessenreeks bestaat uit negen vertaalteksten, met een omvang van ongeveer 10-20 regels Grieks. Daarmee biedt de lessenreeks docenten een totaal aan 137 regels Grieks. Alle Griekse tekst in de lessenreeks samen staat gelijk aan ca. 5 Oxford Classical Texts-pagina's. Bij de ontwikkeling is rekening gehouden met een vertaalsnelheid van 10 regels Grieks per les (ca. 45-60 minuten).

Een overzicht van alle teksten, inclusief het aantal regels en woorden Grieks:

Tekst 1: De reis van prinses Io	(21 regels, 156 woorden)
Tekst 2: Hulp uit onverwachte hoek(en)	(15 regels, 118 woorden)
Tekst 3: Oude Romeinen voor het nieuwe Rome?	(12 regels, 98 woorden)
Tekst 4: Oost west, thuis best?	(15 regels, 120 woorden)
Tekst 5: Monsters in Constantinopel!	
Tekst 5a: Stad der draken?	(12 regels, 86 woorden)
Tekst 5b: Stad der reuzen?	(5 regels, 39 woorden)
Tekst 6: De test van Aphrodite	
Tekst 6a: Het gasthuis van Theophilos	(10 regels, 67 woorden)

Tekst 6b: Een dame neemt wraak	(14 regels, 113 woorden)
Tekst 7: Constantinopel, stad van wonderbeelden	
Tekst 7a: Het bevende beeld	(5 regels, 46 woorden)
Tekst 7b: Het loeiende beeld	(6 regels, 44 woorden)
Tekst 8: Constantijn krijgt hulp	(10 regels, 85 woorden)
Tekst 9: Een hal met een knal	(12 regels, 100 woorden)

Het is raadzaam om samen met de klas de algemene inleiding te lezen alvorens leerlingen aan de slag te zetten met de vertaalteksten en bijbehorende tekstvragen. Er zijn twee typen vragen bij de teksten. De eerste categorie zijn grammaticavragen die de leerling kunnen helpen bij het vertalen van de tekst. De tweede categorie behelst vragen die de leerling meer laten nadenken over de inhoud van de teksten, en deze kunnen pas beantwoord worden na het vertalen. De grote hoeveelheid vertaalregels, de spreiding over negen teksten en de diversiteit aan inhoudelijke thema's geven de docent de mogelijkheid om zelf een keuze te maken in het aantal teksten dat wordt ingezet. Ter suggestie kunt u bijvoorbeeld de keuze maken voor een nadruk op Griekse mythologie (Tekst 1-2 en 5-6), Byzantijnse geschiedenis (Tekst 1-4 en 8), keizers (Tekst 3-4 en 8-9) of bijzondere anekdotes over Constantinopel (Tekst 5-8). Op die manier kunt u andere teksten uit de lessenreeks inzetten voor een formatieve of summatieve toetsing, bijvoorbeeld als losse proefvertaling of vertaaltekst bij een proefwerk.

In de selectie van een aantal teksten is rekening gehouden met aanbevelingen in het VCN-rapport *Selfie met Sappho: een nieuw curriculum voor de vakken GTC en LTC* (2019). De lessenreeks bevat daarom enkele teksten met inhoudelijke thema's en tekstvragen die waardevol kunnen zijn voor een klassengesprek, waarin leerlingen hun eigen leefwereld en hun eigentijdse denken kunnen inzetten om te reflecteren op de antieke en middeleeuwse maatschappij. Ter suggestie kunt u denken aan Tekst 1 (grensoverschrijdend gedrag in Griekse mythologie), Tekst 2 (portrettering van heldhaftige vrouwen), Tekst 6 (genderrollen in de Byzantijnse wereld), Tekst 7 (verklaringen voor bijzondere natuurverschijnselen) en Tekst 3-4 of 8-9 (portrettering van leiders vanuit gekleurde perspectieven).

Verantwoording schrijfwijzen Griekse en Latijnse namen

De informatie, vertaalteksten en bijbehorende werkvertalingen bevatten veel Griekse en Latijnse namen, waarbij Latijnse namen en termen vaak in Griekse vorm zijn genoteerd. Deze talige verschillen, waaronder zulke 'vergrieksing', vormen weliswaar een complex aspect van taal en literatuur in het Byzantijnse Rijk, maar kunnen leerlingen ook bewust maken van taaldiversiteit in de antieke en middeleeuwse wereld. Om die reden wordt in deze lessenreeks de Griekse schrijfwijze van Griekse namen (bijv. Hesychios, Byzantion, Basiliskos) zoveel mogelijk gehandhaafd en niet op Latijnse schrijfwijze genoteerd. Bekende Latijnse namen zijn zoveel mogelijk op de Latijnse of Nederlandse schrijfwijze gebruikt (bijv. Constantijn, Constantinopel, Justinus).

Vertalingen en antwoorden

Tekst 1: *Patria* 1.4-6

Docentvertaling Tekst 1: De reis van prinses Io

Sommigen hebben verschillende verklaringen gegeven, wij (echter) vinden het gepast om met Io, de dochter van Inachos, te beginnen, omdat we het verhaal overtuigend willen presenteren aan degenen die het wensen te lezen. Io was namelijk een dochter van Inachos, koning van de Argivers. Argos, die men de veelogige noemde, bewaakte haar maagdelijkheid. Toen Zeus, die verliefd was geworden op het meisje, Hermes overhaalde Argos te vermoorden en toen Zeus haar maagdelijkheid had geschonden, werd ze veranderd in een koe.

Hera, die woest werd om deze gebeurtenis, stuurde een horzel op de vaars af en dreef haar door elk land en over elke zee.

Toen ze aankwam in het land van Thrakiërs, liet ze de naam Bosporus voor de plaats achter, nadat ze terugkeerde naar de zogenoemde Hoorn, waar de Kydaros en de Barbyses, die de toekomst voorspellen aan degenen die er wonen, zich vermengen, baarde ze bij het altaar van Semestra een meisje, genaamd Keroessa, naar wie de plaats ook Hoorn genoemd wordt. Anderen schrijven de naam liever toe aan de ligging van de plaats, en nog anderen noemen het [de plaats] door de vruchtbaarheid van haar gewassen de hoorn van de geit Amaltheia.

Opdracht I

1. Letterlijk staat er 'Argos bewaakte haar maagdelijkheid.' Argos moest er dus voor zorgen dat Io maagd bleef.
2. Argos moest ervoor zorgen dat Io maagd bleef. Met zijn vele ogen kon Argos altijd een oogje in het zeil houden en ervoor zorgen dat er geen minnaars in Io's buurt zouden komen.
3. Zeus wilde Io's maagdelijkheid schenden, die Argos bewaakte (zie vraag 1).
4. In de vertellingen over Io kan men verschillen aantreffen in de volgorde van gebeurtenissen of de invulling van details. Voorbeelden van moderne vertellingen van de mythen zijn te vinden in het boek *Griekse mythen en sagen* van Gustav Schwab, het boek *Mythos* van Stephen Fry of op de Nederlandse Wikipedia-pagina Io (mythologie) versie 5 april 2022. Hesychios van Milete zegt dat Io als mens door Argos werd bewaakt, maar in de versies uit deze voorbeelden wordt ze pas na haar metamorfose in een koe door hem bewaakt. Een verschil in details is haar afkomst: in de versie van Gustav Schwab is ze een prinses van de Pelasgen en in de versie van Wikipedia is ze een

dochter van de riviergod Inachus; Stephen Fry houdt aan dat ze een prinses van de stad Argos is. De mythe van Io kende veel verschillende versies in de oudheid, maar ook in onze tijd. Hesychios heeft een versie gebruikt of zelfs gemaakt die zijn geschiedwerk kon ondersteunen. Versies van deze mythe in antieke bronnen zijn verzameld op de website theoi.com.

5. Bosporus betekent letterlijk 'koe-oversteek'. Volgens de mythe die Hesychius hier vertelt, stak Io (als koe) de zeestraat over en kwam zo in Thrakië aan. Daarmee werd de Bosporus naar haar vernoemd.
6. De leerling maakt zelf een keuze. Hesychius geeft twee mythologische naamsverklaringen: de mythische Keroessa of een gelijkenis met de hoorn van de geit Amaltheia. Waarschijnlijk lijkt ook de overgebleven naamsverklaring op basis van het landschap, aangezien de vorm van het landschap van de Gouden Hoorn inderdaad op een hoorn lijkt.

Tekst 2: *Patria* 1.16-17

Docentvertaling Tekst 2: Hulp uit onverwachte hoek(en)

Na de besproken overwinning dreef Byzas zijn vijanden voort tot aan Thrakië, en Odryses, koning van de Skythen, nadat hij de Istros overstak en nadat hij tot aan de stadsmuren zelf kwam, belegerde hij degenen die binnen zijn [de inwoners]. Tegenover hem was de vrouw van Byzas, de wonderlijke Phidaleia, helemaal niet onder de indruk van de grote hoeveelheid vijanden, maar, gebruikmakend van haar vrouwelijke hand/met de methode van een vrouw, nadat ze een plan bedacht, bestreed ze de barbaar door middel van een verbond met serpente[n]. Nadat ze namelijk de slangen in de stad op één plek had verzameld en hen bewaakte [erop toezag dat ze daar bleven], en nadat ze plotseling verscheen voor de vijanden, gooide ze de beesten als pijlen of speren [naar hen] en nadat ze velen verwondde, redde ze op die manier de stad. Vandaar dus wordt de oude legende overgeleverd/ wordt er sinds oudsher verteld dat men de slangen die gevangen worden in de stad niet mag doden, aangezien zij weldoeners zijn geworden.

Opdracht II

1. De Skythen, onder leiding van hun koning Odryses, belegeren Byzantion (terwijl Byzas dus de vorige groep vijanden aan het verdrijven is richting Thrakië).
2. Phidaleia liet de slangen in de stad op één plek verzamelen en gooide de slangen in op de vijanden. De slangen verwondden vervolgens de vijanden.
3. Volgens de legende van Phidaleia en de slangen zouden de slangen de inwoners van de stad beschermd hebben tegen de Skythen. Daarom werden ze gezien als weldoeners van de stad en mochten ze niet gedood worden.
4. De docent vraagt aan leerlingen welke associaties zij hebben bij een 'barbaar' (denk aan de term

'barbaars'). In de antieke wereld werden niet-Grieken als 'barbaren' aangeduid door de Grieken, geregeld vanuit een gevoel van superioriteit. Later gebruikten ook de Romeinen de term om andere volken te bestempelen. In de tekst wordt Odryses met deze term aangeduid, die koning was van een ander (Thrakisch), niet-Griekstalig volk.

5. Ze sluit een verbond met slangen, waardoor ze een soort slangenbezweerder lijkt te zijn. In de klassieke oudheid werden slangen gezien als goddelijke, chtonische wezens, maar in de christelijke cultuur kon men slangen associëren met de duivel. Daarnaast is haar plan 'met vrouwelijke hand' bedacht. Deze opmerking veronderstelt een stereotype, namelijk de 'listige vrouw'. Deze opmerkingen in Byzantijnse teksten hielden een neerbuigende houding ten opzichte van vrouwen in stand.

Opdracht III

Apollonios zou de beelden niet gemaakt kunnen hebben. Apollonios van Tyana leefde in de eerste eeuw; het verhaal dat Hesychios beschrijft zou zich een aantal eeuwen eerder hebben afgespeeld. Klassieke en Byzantijnse schrijvers associeerde Apollonios echter met verschillende dierenbeelden die als talisman dienden om steden te beschermen. Wellicht heeft dit te maken met een tekst die hij over talismannen geschreven heeft: *Het grote boek der talismannen*. Daarnaast zou hij veel hebben gereisd in het Byzantijnse/Oost-Romeinse Rijk. Overigens komen ooievaars (nog steeds) voor in Istanbul.

Tekst 3: *Patria* 1.63-64

Docentvertaling Tekst 3: *Oude Romeinen voor het nieuwe Rome?*

Met een zeer groot leger, naar men zegt, stuurde hij hen eropuit, waardoor zij zestien maanden in Perzië verbleven. Constantijn de Grote haalde hun vrouwen, kinderen en families op nadat hij (een bode/bericht) naar Rome had gestuurd; en hij gaf ook kundige bouwmeesters de opdracht om te bekijken hoe hun huizen en de buurten van een ieder/van elke familie gelegen waren. En toen de bouwmeesters hun huizen [van de Romeinse families] hadden gezien, sommige aan de zeekust, andere in het binnenland, en de ontwerpen van de gebouwen en de trappen, welke gewenteld waren, en nadat ze de families van de senatoren zelf hadden meegenomen, keerden zij terug naar Byzantion, en bouwden hun huizen na/in imitatie: en (Constantijn) huisvestte hun families daar.

Opdracht IV

1. De schrijver is waarschijnlijk historische informatie door elkaar aan het halen, aangezien Shahrbaraz in de zevende eeuw leefde. Voor het verloop van het verhaal moet een duidelijke reden gegeven worden om de Romeinse senatoren weg te sturen, zodat Constantijn hun families naar Constantinopel kon sturen en hun huizen kon laten nabouwen. Volgens het verhaal gaf de

(verzonnen) oorlog in Perzië Constantijn dus de gelegenheid om de Romeinen weg van huis te sturen.

2. Constantijn liet bouwmeesters in Rome de huizen en de wijken van de senatoren bestuderen, zodat ze die in Constantinopel exact na konden bouwen.

Tekst 4: *Patria* 1.65-66

Docentvertaling Tekst 4: Oost west, thuis best?

Nadat de keizer hen had ontvangen en nadat hij een feestelijk onthaal had georganiseerd, zei hij tegen hen: “Willen jullie teruggaan naar Rome?”, waarmee hij hen op de proef stelde; zij vertelden dat ze niet binnen twee maanden zouden terugkeren. De keizer reageerde: “Vanavond zal ik jullie je huizen geven.” Nadat hij de opdracht had gegeven aan zijn kamerheer Euphratas, die Constantijn tot christen had bekeerd, gaf hij elk van hen zijn huis.

Toen zij hun poorten en binnenplaatsen en trappen zagen, [en zagen] dat ze dezelfde waren als in Rome wat betreft afmetingen, ontwerpen en hoogtes, dat ook het uitzicht uit de ramen hetzelfde was, meenden zij in hun inbeelding/fantasie in Rome te zijn. Nadat ze eveneens hun families hadden aangetroffen, stonden ze perplex: nadat ieder van hen zijn familie had gesproken, toen beseften ze, dat het geen verbeelding was, maar een plannetje van de keizer, “dat hij ons hier gehuisvest heeft, gedwongen en zonder het te willen/buiten onze wil om.”

Opdracht V

Regel 12-13: Beide betuigingen van αὐτῶν zijn onderdeel van een genitivus absolutus, maar hebben een andere relatie tot de persoonsvorm ὁμιλησάντων: (ἐκάστου) αὐτῶν vervult de functie van onderwerp en (τὰς φαμίλιας) αὐτῶν is onderdeel van het lijdend voorwerp.

Opdracht VI

1. Eigen antwoord van de leerling, afhankelijk van tekstinterpretatie en inleving in Constantijns denken. De keizer vraagt aan de senatoren of ze terug willen gaan naar Rome, terwijl hij natuurlijk de bedoeling heeft om ze in Constantinopel te laten wonen. Enerzijds hoopte Constantijn misschien op een reactie dat de senatoren nog langer in Constantinopel wensten te blijven; tegelijkertijd zouden ze dat wellicht niet durven zeggen, wanneer de keizer zo'n vraag stelt. Anderzijds lijkt Constantijn op die manier een (slecht?) gevoel voor humor te hebben: hij vermoedde dat de senatoren zouden antwoorden dat ze terug naar Rome wilden gaan, waardoor hij extra kon genieten van de 'verrassing' die hen te wachten stond.
2. Euphratas zou Constantijn bekeerd hebben tot het christendom. Daarmee werd Constantijn geportretteerd als christelijke keizer. Die christelijke identiteit bleef erg belangrijk in de verdere

geschiedenis van het Oost-Romeinse Rijk, en dus ook voor de schrijver van de tekst.

3. Toen ze hun families in Constantinopel aantroffen, realiseerden ze zich wat Constantijn van plan was, namelijk dat Constantijn hen dwong om in Constantinopel te blijven wonen. De laatste zin geeft aan dat ze 'gedwongen en zonder het te willen' waren verhuisd, dus ze waren hier waarschijnlijk niet zo blij mee.
4. De Romeinse senatoren moeten luxueuze en grote woningen in Rome hebben gehad, die veel inspectie vereisen voor zo'n klasse. De geografische ligging was natuurlijk ook erg verschillend (Constantinopel was omringd door de zee van Marmara en de Bosporus, terwijl Rome 'alleen' de Tiber had). Door deze factoren was het extra lastig om de "buurten" van de huizen na te bootsen.

Tekst 5: *Patria* 2.21-22

Docentvertaling Tekst 5a: Stad der draken?

Bij Sint Mamas aan de overkant (van de stad) stond een grote brug zoals (de brug) te Chalkedon, die twaalf bogen had. Een zeer grote rivier stroomde er immers omlaag en vooral in de maand februari. Daar stond ook een bronzen draak: omdat sommigen beweerden dat er een draak in de brug woonde, werden er vele maagden geofferd en een hoop schapen, runderen en vogels. Een zekere Basiliskos, die een afstammeling was van keizer Numerianus, was namelijk verliefd geworden op de plaats, ging hier wonen, nadat hij (de brug) had gebouwd: daar richtte hij ook een zeer grote tempel voor Zeus op. Zeno haalde dit allemaal neer in het tweede jaar van zijn keizerschap.

Opdracht VII

1. Regel 6: A.c.i.-constructie, bestaande uit δράκοντα (A) en οἰκεῖν (I).
2. Regel 8: Met het woord γάρ in regel 8 signaleert de auteur dat hij een verklaring wil geven voor de legende, zoals je in het Nederlands "in feite" of "in werkelijkheid" zou zeggen.

Opdracht VIII

1. Basiliskos is de Griekse benaming voor een monster, namelijk een grote slang. Δράκων is de Griekse benaming voor zowel 'draak' als 'slang'. De schrijver suggereert dat het drakenbeeld op de brug een referentie is aan Flavios Basiliskos (en dus niet aan een echte draak), aangezien Flavios er woonde en de brug had laten bouwen. Hij gebruikt de woordspeling dus als verklaring voor de aanwezigheid van het beeld.
2. Hij gelooft de legende zelf niet, want in de tweede helft van de tekst probeert hij een historische verklaring voor de naam te geven.

Docentvertaling Tekst 5b: Stad der reuzen?

In de kerk van Sint Menas op de akropolis werd een grafkuil gevonden, toen er werd schoongemaakt, en de botten van reusachtige mensen (werden gevonden) in grote getale: nadat keizer Anastasios die had aanschouwd en verbijsterd was, plaatste hij ze in het paleis als een buitengewoon wonder.

Opdracht IX

1. Regel 2: Het augment van εὑρέθη is weggefallen, dus in het klassiek (of Attisch) Grieks zou je ηὑρέθη gebruiken. Dat is de derde persoon enkelvoud, *aoristus passief*, van het werkwoord εὕρισκω.
2. Regel 4: Het is een *participium aoristus passief* van ἐκπλήσσω.

Opdracht X

1. Keizer Anastasios nam de botten van de mythische wezens mee naar zijn paleis in Constantinopel, wellicht voor een privéverzameling. Al eeuwenlang verzamelen, en tentoonstellen, rijke en machtige mensen hun bijzondere schatten. Voor de docent: probeer de leerlingen in een klassengesprek te laten discussiëren over de waarde van privé- en museumcollecties.
2. De Byzantijnen dachten wellicht dat het ging om resten van mythische reuzen die op mensen lijken, zoals Cyclopen en Laistrygonen uit de Griekse mythen. Ze kunnen ook gedacht hebben aan reuzen die in de Bijbel, met name het Oude Testament, worden genoemd. In werkelijkheid kunnen dit botten zijn geweest van hollenberen (*Ursus deningeri*), een grote berensoort die leefde tijdens het Pleistoceen. Historica Adrienne Mayor noemt een opgraving in de Yarımburgaz Grot bij Istanbul in 1988-1990, waarbij men naast duizenden hollenbeerbotten een Byzantijnse kapel vond, die was ingegraven tussen de dierenresten.

Tekst 6: Patria 2.65

Docentvertaling Tekst 6a: Het gasthuis van Theophilos

Over het gasthuis van Theophilos

(...)

Op een gedraaide stenen zuil stond een beeld, (van) Aphrodite. Toen gingen minnaars ernaartoe en hadden seks met de overspelige vrouwen die daar woonden;

(...)

Het beeld was een teken voor kuise vrouwen en maagden, rijk en arm, die verdacht werden (van losbandigheid): als iemand de maagdelijkheid van een meisje zou ontnemen, omdat veel en weinig van hen niet toegaven, zouden hun ouders en vrienden zeggen: “Laten we naar het beeld van

Aphrodite gaan en, om te zien of je kuis bent, zal je getest worden.”

Opdracht XI

1. Regel 3-4: De woorden τῶν δὲ ἐρώντων ἀπερχομένων καὶ συνουσιαζόντων vormen samen een *genitivus absolutus*.
2. Regel 6-7: Het is een *genitivus objectivus*, want τῶν καθαρῶν γυναικῶν καὶ παρθένων zijn het object voor het teken (σημεῖον). Daarom vertaal je het als “voor de kuisen vrouwen en maagden”.
3. Regel 8: Naar de mannen. Het vormt samen met ὁμολογούντων een *genitivus absolutus*-constructie. Het participium ὁμολογούντων staat in de mannelijke vorm.
4. Regel 9: *Conjunctivus van aansporing*.

Docentvertaling Tekst 6b: Een vrouw neemt wraak

Wanneer (de vrouwen) daar onder het beeld passeerden, als ze onberispelijk was, liep ze ongedeerd door, maar als ze bezoedeld was of haar maagdelijkheid was geschonden, op het moment dat ze de zuil van het beeld naderden, maakte een plotselinge overheersing haar in de war, gedwongen en zonder het te willen, en terwijl ze haar gewaad optilde te midden van allen, toonde ze aan allen haar eigen geslachtsdeel: op dezelfde manier ook getrouwde vrouwen, als ze stiekem overspel zouden plegen, gebeurde dit ook bij hen. Eveneens waren allen verwonderd en allen geloofden het gepleegde overspel, terwijl zij het opbiechtten. De schoonzus van de oud-paleisbouwmeester Justinus sloeg het beeld stuk wegens het getoond worden van ook haar geslachtsdeel, nadat ze overspel had gepleegd en ze te paard daar passeerde richting het badhuis van Blachernai, door het ontstaan van een buitengewone stortregen en het niet meer mogelijk zijn dat iemand voer op de keizerlijke schepen.

Opdracht XII

1. Het beeld van Aphrodite stond in of bij het gebouw dat in de tijd van de schrijver als gasthuis/ziekenhuis functioneerde. Volgens het verhaal was dit gasthuis eerder een bordeel. Pas in de negende eeuw, onder Theophilos, werd het een gasthuis.
2. Aphrodite was de godin van de (lichamelijke) liefde. Dit verhaal gaat over mensen die de liefde bedrijven.
3. De docent bespreekt de betogen tijdens een klassengesprek. Ter voorbereiding van de docent worden hier een aantal opmerkingen gegeven voor een waardevolle discussie:
 - Er komen verschillende ‘typen’ vrouwen voor in dit verhaal: (‘overspelige’) prostituees die leven in het bordeel, meisjes en kuisen vrouwen, meisjes en vrouwen wier maagdelijkheid wordt ontnomen; en een aristocratische vrouw (de schoonzus van Justinus) die overspel heeft gepleegd en het beeld van Aphrodite vernietigt. Alle vrouwen in het verhaal worden dus gedefinieerd aan de hand van hun seksuele activiteit, of de afwezigheid daarvan.
 - Uit dit verhaal komt vooral het beeld naar voren dat (Byzantijnse) vrouwen kuis hoorden

te zijn, met andere woorden: dat ze geen buitenechtelijke seks hadden, ook niet voordat ze getrouwd waren. Als vrouwen ervan verdacht werden zich niet aan deze gedragsregel te houden, konden ze naar het beeld gestuurd worden om ofwel gezuiverd ('vrijgesproken') te worden ofwel publiekelijk vernederd te worden; publieke vernedering op social media kan besproken worden als een moderne parallel.

- Het is opmerkelijk dat in het Grieks passieve constructies gebruikt worden als het gaat om meisjes die hun maagdelijkheid zouden verliezen. Dit wordt hen ontnomen door iemand anders, hoogstwaarschijnlijk door een man. Op die manier hebben vrouwen vooral een passieve rol in de tekst.
- Wanneer men de rol van vrouwen en mannen bij het 'goddelijke oordeel' vergelijkt, is op te merken dat juist de vrouwen naar het beeld worden gestuurd bij vermoedens van overspel; de mannen blijven buiten schot. Toch blijkt ook uit dit verhaal dat niet alle vrouwen deze publieke vernedering pikten en actie konden ondernemen: de vermeende schoonzus van Justinus vernietigt namelijk het beeld, waarmee deze vernedering ook in de toekomst voor vrouwen bespaard zal blijven.
- Mannen zijn erg afwezig in het verhaal, maar spelen wel rollen als stichters van het gebouw of als 'minnaars'. 'Daders' of 'medeplichtigen' van het schenden van de maagdelijkheid van vrouwen worden alleen impliciet genoemd met een onbepaald voornaamwoord (τις); zij worden niet ter verantwoording gehouden, noch publiekelijk vernederd.

Tekst 7: *Patria* 2.86 en 2.88

Docentvertaling Tekst 7a: Het bevende beeld

Bij de volledig opgevolde poort op de begane grond stond een beeld van een zekere Phidalia, een vrouw van het oude polytheïsme. Nadat het beeld was verwijderd, was een groot wonder te zien, (namelijk) dat die plek trilde voor lange (tijd), zodat ook de keizer zich verwonderde, en er een processie in richting van de plek ging, en op die manier de aardbeving ophield door de gebeden van Sint Sabas.

Opdracht XIII

Regel 3: A.c.I-constructie, namelijk τὸν τόπον ἐκεῖνον (A) en σειέσθαι (I).

Opdracht XIV

1. Het beeld kan zijn hergebruikt als bouw materiaal bij het opvullen van een stadspoort, als het bijvoorbeeld daar voor lange tijd in de buurt heeft gestaan. Phidaleia was als vrouw van de stichter van de stad, Byzas, een belangrijk persoon in de geschiedenis van de stad (zie ook Tekst 2).

2. De schrijver noemt het verwijderen van het beeld van Phidalia als hoofdoorzaak voor de bovennatuurlijke beving. Tegelijkertijd benadrukt hij haar geloof in de oude goden, wellicht als medeoorzaak; de bevingen stoppen pas met hulp van Sint Sabas, een christelijke heilige.

Docentvertaling Tekst 7b: Het loeiende beeld

Over de haven van Neorion. In de zogenaamde haven van Neorion stond een bronzen os van zeer enorme omvang: men vertelde dat hij een dag per jaar loeide als een os, en dat er overtredingen plaatsvonden op die dag, waarop hij loeide: ten tijde van keizer Maurikios werd het in deze haven gegoooid.

Opdracht XV

Regel 2: *Participium praesens medium/passief* van λέγω. In deze zin is het woord bijvoeglijk gebruikt bij ἡ λίμνη.

Opdracht XVI

1. De schrijver, die hoogstwaarschijnlijk christen was, lijkt te suggereren dat het loeien ervoor zorgde dat inwoners zich gingen misdragen. In dit verhaal kon hij keizer Maurikios presenteren als een christelijke held, die streefde naar orde en zijn medechristenen weerhield van zondigen.
2. Bronzen beelden uit de oudheid bevatten vaak gaten, ontstaan tijdens het maakproces of als scheuren door verwerking. Het beeld stond bij de haven, dus bij een stevige bries ontstond wellicht een loeiend geluid door zulke gaten.

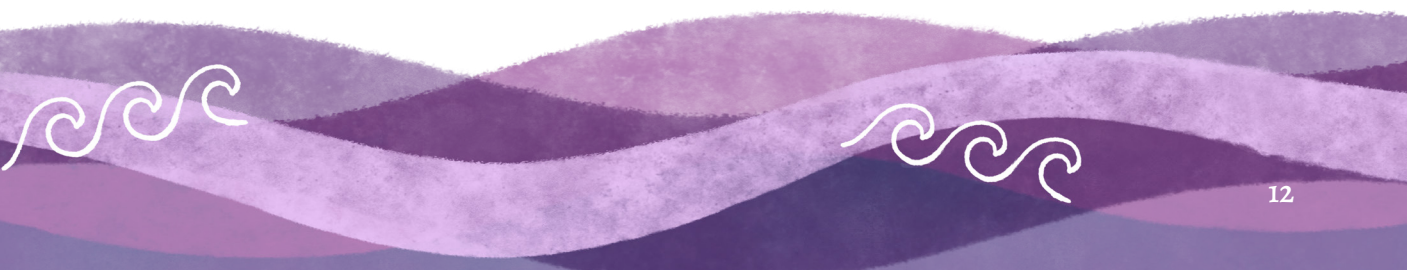
Tekst 8: Patria 3.10

Docentvertaling Tekst 8: Constantijn krijgt hulp

Toen Constantijn de Grote op het punt stond zijn stad te bouwen, en hij het fundament moest leggen en de stad moest uitmeten, ging hij te voet op weg met zijn kopstukken: en toen hij bij het Forum kwam, zeiden de leiders tegen hem: “Maak het einde van de stadsmuur (hier).” Hij zei: “Tot waar de plaats waar mijn gids blijft staan, zal ik helemaal geen fundament oprichten.” Alleen hij zag immers de engel. Nadat hij samen met de hele senaat te voet op weg was gegaan tot aan het Exakionion, zag hij dat de engel daar zijn zwaard plantte, terwijl hij openbaarde dat hij daar bleef staan. En om die reden richtte hij daar de muur op.

Opdracht XVII

1. Regel 4: *Imperativus aoristus enkelvoud* van ποιέω.
2. Regel 5: *Conjunctivus aoristus* van ἵστημι. Het is een *conjunctivus futuralis* in de bijzin, hoewel ἔν hier ontbreekt in het Byzantijns Grieks.

Opdracht XVIII

1. Op die manier kan de schrijver Constantijn schetsen als een echte christen, die een boodschapper van de christelijke god kan zien. Daarnaast lijkt Constantijn daarmee een door God uitverkoren keizer.
2. Als er een stadsmuur bij het Forum van Constantijn was gebouwd, dan zou zijn stad slechts een derde van de bestemde omvang hebben gehad.

Tekst 9: *Patria* 3.180

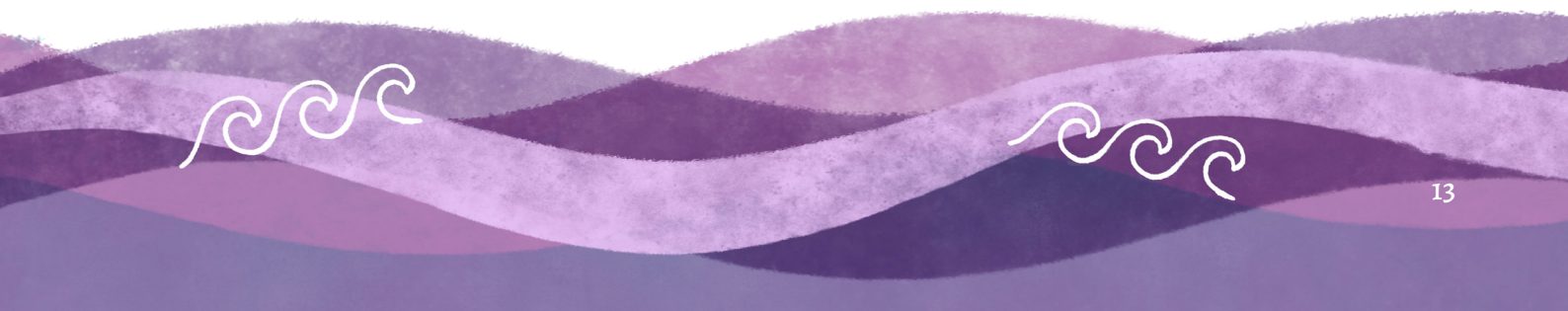
Docentvertaling Tekst 9: Een hal met een knal

De zaal van Constantijn de Grote wordt Manaura genoemd, omdat de oud-stiltebewaker Anastasios Dikoros in het zevenentwintigste jaar en in de vierde maand van zijn heerschappij, toen donder en bliksem naar het paleis rondwentelden, terwijl hij angstig was en hij van plek naar plek vluchtte, trof de toorn van God, dat wil zeggen de bliksem en de donder, hem in een van zijn kamers: en hij werd getroffen door de bliksem en hij stond in vuur en vlam. Toen hij aan het sterven was, slaakte hij een kreet: 'O mama, ik sterf door de vlaag (van vuur).' Enkele van zijn mannen hoorden zijn stem en daarom noemden ze de zaal zo, afkomstig van 'mama' [*mana*] en van 'de vlaag [*aura*] van het vuur.'

Opdracht XIX

1. Regel 1: Het is de medium/passief-vorm van het actieve λέγει. Je moet λέγεται in deze zin passief vertalen als 'wordt genoemd'.
2. Regel 4-5: *Genitivus Absolutus*, namelijk βροντῶν καὶ ἀστραπῶν (...) εἰλουμένων.

Opdracht XX

3. De auteur verklaart de benaming *Magnaura* met de vermeende laatste woorden van Anastasios Dikoros in deze zaal, namelijk *mana* en *aura*. De leerling bepaalt zelf of dit overtuigend is. De naam is waarschijnlijk afgeleid van *magna aula* of *magna aurea*, de 'grote hal' of de 'grote gouden (hal)'.

4. De christelijke God wordt gepresenteerd als machtig en gevaarlijk. Hij heeft als godheid invloed op de levens van mensen op aarde. De leerling interpreteert zelf wat de boodschap van de schrijver is. Het tekstelement ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ("de toorn van God") is een belangrijke hint dat deze dood van keizer Anastasios vooral als een negatief einde voor de keizer wordt geschetst. Het roepen om zijn moeder werd wellicht ook niet ervaren als heldhaftig.

Excursies en verantwoording

Excursielocaties

Indien u de lessenreeks zou willen combineren met een aansluitende excursie, kunnen drie locaties in of nabij Nederland bezocht worden. In de genoemde locaties is bovendien nog veel Romeins erfgoed uit Noordwest-Europa te bezichtigen; op deze manier kan makkelijk een gecombineerde of vakoverstijgende excursie voor leerlingen GTC, LTC, Geschiedenis, Culturele en Kunstzinnige Vorming (CKV) aangeboden worden.

Sint-Nicolaaskapel en muurschildering van keizerin Theophanu te Nijmegen

In het jaar 972 trouwde Otto II, keizer van het Ottoonse Rijk, met de Byzantijnse prinses Theophanu, een aangetrouwde nicht van de Byzantijnse keizer Johannes Tzimiskes. Het keizerlijk echtpaar reisde vaak af naar verschillende residenties in hun rijk, waaronder een residentie in Nijmegen: het Valkhof. In het Valkhofpark van Nijmegen staat nog een restant van de keizerlijke burcht, namelijk de Sint-Nicolaaskapel. Deze kapel is waarschijnlijk gebouwd ter nagedachtenis aan keizerin Theophanu, die in 991 is gestorven te Nijmegen. Het interieur van de kapel met een achthoekige centraalbouw is gebaseerd op Byzantijnse architectuur, zoals deze nog te zien is in bekende Byzantijnse gebouwen in Istanbul en Ravenna (Italië). In de buurt van de Sint-Nicolaaskapel is een grote muurschildering van Studio Hartebeest (2020) te zien, waarop het leven van keizerin Theophanu staat afgebeeld. In Nijmegen kunt u leerlingen GTC laten kennismaken met het erfgoed, de architectuur en de geschiedenis van het Byzantijnse Rijk in Nederland.

Dom en Aachener Domschatkamer te Aken

Voor een kennismaking met erfgoed, kunst en architectuur van het Byzantijnse Rijk kunt u ook terecht in de Duitse stad Aken, net over de grens bij Zuid-Limburg. In de Dom van Aken bevindt zich de paltskapel, die met zijn achthoekige centraalbouw geïnspireerd is op Byzantijnse architectuur. De paltskapel is bovendien versierd met prachtige Neobyzantijnse mozaïeken. In de schatkamer van de Dom zijn ook enkele kostbare stoffen, reliekhouders en boekomslagen te zien die afkomstig zijn uit het Byzantijnse Rijk.

Schatkamer van de Sint Servaasbasiliek en de schatkamer van de Onze-Lieve-Vrouwebasiliek te Maastricht

Het is mogelijk om Byzantijns erfgoed te bezichtigen in Maastricht. De Schatkamer van de Sint Servaasbasiliek bezit een indrukwekkende middeleeuwse textielschat met enkele kostbare

stoffen afkomstig uit Constantinopel, waaronder de bekende ‘Dioscurenstof’. In de Onze-Lieve-Vrouwebasiliek is een Byzantijnse reliekhanger in de bijzondere techniek ‘email cloissoné’ te bewonderen, met daarop een (Griekse) inscriptie en een afbeelding van Maria en de Annunciatie.

Verantwoording teksteditie en hulpmiddelen

Voor de Griekse teksten is de volgende editie leidend geweest: Berger, A. *Accounts of Medieval Constantinople: The Patria* (= Dumbarton Oaks Medieval Library 24). Cambridge (MA)/Londen: Harvard University Press, 2013. De opmaak van de Griekse teksten is ook grotendeels gebaseerd op deze editie.

Bij de ontwikkeling van de vertaalhulp is gebruik gemaakt van: Hupperts, C. *Woordenboek Grieks-Nederlands* (3e druk). Leeuwarden: Eisma Edumedia BV, 2011. Lemmata die niet in dit woordenboek zijn opgenomen, of die een afwijkende betekenis hebben in de teksten, hebben wij in de vertaalhulp verwerkt. Bij zelfstandige naamwoorden in het Grieks wordt in sommige gevallen de genitivus-uitgang gegeven wanneer wij dachten dat de leerling moeite kan hebben bij het herkennen van het betreffende woord in de Griekse tekst.

Literatuur

Berger, A., *Untersuchungen zu den Patria Konstantinupoleos* (= *Poikila Byzantina* 8). Bonn: Habelt GmbH, 1988.

Berger, A. *Accounts of Medieval Constantinople: The Patria* (= Dumbarton Oaks Medieval Library 24). Cambridge (MA)/Londen: Harvard University Press, 2013.

Berger, A., *The statues of Constantinople*. Cambridge: Cambridge University Press, 2021.

Lepie, H. & G. Minkenburg, *Der Domschatz zu Aachen*. Regensburg: Verlag Schnell & Steiner GmbH, 2015.

VCN-volgteam, *Selfie met Sappho: Een nieuw curriculum voor de vakken GTC en LTC*. VCN, 2019. Online te raadplegen via: <https://klassieken.nu/wp-content/uploads/2019/10/Rapport-VCN-Volgteam-Selfie-met-Sappho.pdf>

Verhoeven, M. *Theophanu: Prinses uit het oosten, keizerin van het westen*. Nijmegen: Studio Hartebeest, 2021.

Websites

Reconstructies van antieke en middeleeuwse bouwwerken in Constantinopel:

<https://www.byzantium1200.com/>

Een kaart met daarop overgebleven Byzantijnse archeologische sites in het huidige Istanbul:

<https://cityofconstantine.com/>

Verder lezen

- Bormpoudaki, M. e.a. (red.), *Crossroads: reizen door de middeleeuwen, 300-1000 n. Chr.* (= Allard Pierson Museum Serie 7). Zwolle: WBOOKS, 2017.
- Deun, P. Van, *Byzantium: een spektakel van kunst en cultuur (4de eeuw-1453)*. Leuven: Davidsfonds, 2010.
- Dolen, H. van, *Een kleine geschiedenis van het Byzantijnse rijk*. Amsterdam: Prometheus, 2013.
- Dolen, H. van, *Passie, intriges en politiek: spraakmakende keizerinnen in Byzantium*. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep, 2015.
- Hekster, O., *Heersende verwachtingen: Romeins keizerschap in een veranderende samenleving (50 v. Chr. -565 n. Chr.)*. Amsterdam: Prometheus, 2022.
- Hekster, O. & C. Janssen (red.), *Constantijn de Grote: Traditie en verandering*. Nijmegen: Uitgeverij Vantilt, 2012.
- Herrin, J., *Byzantium: het verrassende leven van een middeleeuws rijk*, vertaling K. Schuitemaker. Amsterdam: Bulaaq, 2009.
- Uitgeverij Ta Grammata geeft Nederlandstalige vertalingen uit van Griekse teksten, waaronder Byzantijnse teksten. Een aantal voorbeelden zijn:
- Diyenís Akritis: Een Byzantijns liefdesepos*, inleiding en vertaling Willem J. Aerts. Groningen: Ta Grammata, 2016.
- Leontios van Neapolis, *Johannes de Barmhartige en Symeon de Heilige Dwaas*, inleiding en vertaling W.J. Aerts en H. Hokwerda. Groningen: Ta Grammata, 2006.
- Manuel Chrysoloras, *Vergelijking tussen het Oude en het Nieuwe Rome: Brief aan de keizer van Byzantium*, vertaling Nico de Glas en Han Lamers. Groningen: Ta Grammata, 2019.

Illustratieverantwoording

Kaart van Constantinopel. Christian Kicken 2025, op basis van data van het project Constantinople as Palimpsest (Wesleyan University). Data beschikbaar via ArcGIS-gebruiker: jmskolnik_wesleyan (geraadpleegd 6-7-2025).

- Afb. 1 AKIKA3D (<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Roman-empire-395AD.svg>), <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>
- Afb. 2 Osama Shukir Muhammed Amin FRCP(Glasg) ([https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Detail._Byzantine_Emperor_Constantine_I_holds_a_model_of_the_city_of_Constantinople_and_presents_it_to_the_Virgin_Mary_\(not_shown\)._Southwestern_entrance_mosaic,_Hagia_Sophia,_10th_century_CE._Istanbul,_Turkey.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Detail._Byzantine_Emperor_Constantine_I_holds_a_model_of_the_city_of_Constantinople_and_presents_it_to_the_Virgin_Mary_(not_shown)._Southwestern_entrance_mosaic,_Hagia_Sophia,_10th_century_CE._Istanbul,_Turkey.jpg)), <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>
- Afb. 3 NASA (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:2004_satellite_picture_of_Istanbul_and_the_Bosphorus.jpg)

- Afb. 4 Kaart van Europa en West-Azië rond 600 © National Geographic. Gebruikt op basis van het Amerikaanse fair use-beginsel, uitsluitend voor educatieve en niet-commerciële doeleinden.
- Afb. 5 The Walters Art Museum (<https://art.thewalters.org/object/41.205/>, <https://creativecommons.org/publicdomain/zero/1.0/>)
- Afb. 6 Dave Proffer ([https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Turkey,_Istanbul,_The_Golden_Gate_\(3945593229\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Turkey,_Istanbul,_The_Golden_Gate_(3945593229).jpg)), “Turkey, Istanbul, The Golden Gate (3945593229)”, <https://creativecommons.org/licenses/by/2.0/legalcode>
- Afb. 7 Byzantium 1200 (<https://www.byzantium1200.com/forum-c.html>, <https://www.byzantium1200.com/copyright.html>)
- Afb. 8 Vmenkov (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Column_of_Constantine_I_-_P1030814.JPG), “Column of Constantine I - P1030814”, <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/legalcode>
- Afb. 9 Byzantium 1200 (<https://www.byzantium1200.com/oldgate.html>, <https://www.byzantium1200.com/copyright.html>)
- Afb. 10 Foto: K. Atlay (<https://kulturenvanteri.com/en/yer/magnaura-sarayi/magnaura-sarayi-2/>).
Reconstructie: Byzantium 1200 (<https://www.byzantium1200.com/senato.html>, <https://www.byzantium1200.com/copyright.html>)

Lessenreeks *Patria Konstinoupoleos*, De stadsgeschiedenis van Constantinopel

Auteurs: Irene Jacobs en Christian Kicken

Redactie: Kristel Henquet, Reinhart Ceulemans, Inger Kuin en Kokkie van Oeveren

Ontwerp en vormgeving: Tineke Rooijackers | <https://www.tineketekent.nl>

Uitgegeven door: Stichting Zenobia | <https://www.stichtingzenobia.nl>

Deze lessenreeks is mede mogelijk gemaakt met de hulp van verschillende docenten, leerlingen, onderzoekers en de redactieleden van Stichting Zenobia. Wij danken docenten Wouter Groen (Odulphuslyceum Tilburg), Maarten Grond (Bernardinuscollege Heerlen), Vincent van Hout (Sophianum Gulpen), Daan Mulder (Gymnasium Haganum Den Haag), Maud Prakken (Sophianum Gulpen), en hun leerlingen voor evalueren van de lessenreeks. Daarnaast zijn wij Floris Overduin (Radboud Universiteit) en Marije Derksen (Radboud Universiteit) dankbaar voor hun inhoudelijke hulp. Tenslotte een woord van dank aan redactieleden Kristel Henquet, Reinhart Ceulemans, Inger Kuin en Kokkie van Oeveren voor hun redactionele hulp en advies.

Stichting Zenobia dankt haar donateurs en sponsor A.A. Bredius-Stichting voor het mogelijk maken van de vormgeving van deze lesbrieven.

Voor deze publicatie is waar mogelijk gebruik gemaakt van rechtenvrije afbeeldingen. Voor het gebruik van de andere afbeeldingen is toestemming gevraagd aan de rechthebbende. Mocht uw afbeelding desondanks onrechtmatig gebruikt zijn, neem contact op met de redactie via info@stichtingzenobia.nl.

Deze lesbrieven zijn gepubliceerd onder de Creative Commons licentie CC BY-NC-ND. Werk gepubliceerd onder deze licentie mag voor niet-commerciële doeleinden worden hergebruikt en gedeeld, mits er niets aan het werk veranderd wordt.